

Hervorming in continuïteit

Hoe een principe van de hermeneutiek van Vaticanum II in de verklaringen *Dignitatis humanae* en *Nostra aetate* verwezenlijkt is.

1. Inleiding

Op 11 oktober 1962 opende de zalige Paus Johannes XXIII met zijn vermaarde toespraak, getiteld "Gaudet Mater Ecclesia", het Tweede Vaticaans Concilie. Anders dan vroegere concilies zou dit Concilie een pastoraal concilie zijn, d.w.z. het zou geen nieuwe dogma's verkondigen, maar de leer van de Kerk op bepaalde punten herhalen en positief formuleren zonder enige veroordelingen uit te spreken, vervolgens de dialoog met de moderne wereld zoeken, met name de dialoog met andere kerken en kerkelijke gemeenschappen alsmede met de niet christelijke godsdiensten. Bovendien zou de verhouding van de Kerk met de moderne staat opnieuw geformuleerd worden. Paus Paulus VI, die de conciliewerkzaamheden na de dood van Johannes XXIII voortgezet en het concilie afgesloten heeft, onderstreepte in zijn toespraak van 29 september 1963 bij gelegenheid van de opening van de tweede zittingsperiode het pastorale karakter van het Tweede Vaticaans Concilie.

Deze doelstelling van het Concilie wordt kort samengevat met het Italiaans begrip *aggiornamento*. Daarmee wordt bedoeld "een bij de tijd", letterlijk: "bij de dag brengen" van de Kerk, dus haar te vernieuwen, en wel door een *ressourcement*, een begrip, gelanceerd door met name de Franse theologen van de *Nouvelle Theologie*. Het betekent letterlijk "herbronning". Het ging het Concilie dus erom de Kerk door een herbronning uit haar 2000 jarige traditie, d.w.z. uit de bronnen van de Heilige Schrift, de Kerkvaders, het leergezag van de pausen en van de concilies, bij de tijd te brengen, te vernieuwen.

Johannes XXIII benadrukte daarbij de trouw van het Concilie aan de tradities als uitgangspunt voor de hervorming van de Kerk door het Concilie. In zijn openingstoespraak zei hij:

"Het 21. Oecumenisch Concilie ... wil de katholieke leer in haar geheel, onverminderd en niet verwrongen doorgeven, die, ondanks moeilijkheden en tegenspraak, als een gemeenschappelijk erfgoed der mensheid is geworden. ...". Tegelijk echter voegt hij eraan toe: "Wij hebben echter niet alleen de plicht deze kostbare schat te bewaren, alsof wij ons alleen

met het verleden bezighouden, maar wij moeten ons thans moedig en zonder vrees aan het werk zetten, dat door onze tijd wordt vereist, door verder te gaan op de weg, die de Kerk bijna twintig eeuwen gegaan is. Het eerste doel van ons werk is niet om sommige belangrijke hoofdstukken van de kerkelijke leer te behandelen en aldus uitvoeriger de leer van de Vaders en van de oude en nieuwere theologen te herhalen Om dergelijke besprekingen te houden was geen Oecumenisch Concilie nodig geweest. Maar op het ogenblik moet de gehele onvervalste christelijke leer door iedereen in onze tijd met nieuwe ijver en met heldere en rustige instemming worden aanvaard, zoals zij in nauwkeurige begrippen en in de juiste vorm ons tegemoet straalt vooral uit de Acten van het Concilie van Trente en van het Eerste Vaticaans Concilie; volgens het vurig verlangen van alle oprechte voorstanders van de christelijke, de katholieke en apostolische zaak moet deze leer beter en dieper gekend worden en de mensen moeten er sterker van doordrongen en erin gevormd worden; men moet deze veilige en onveranderlijke leer, waaraan men een trouwe onderdanigheid dient te bewijzen, op zo'n manier onderzoeken en verklaren, dat zij aan onze tijd wordt aangepast. De substantie zelf van het Geloof of de waarheden van onze eerbiedwaardige leer dienen onderscheiden te worden van de wijze waarop zij geformuleerd worden, waarbij men echter dezelfde zin en betekenis moet behouden. ..."¹.

Johannes XXIII maakt hier op het onderscheid opmerkzaam tussen de substantie van het geloof, dat altijd hetzelfde blijft, en de formulering van dit geloof. De substantie is uiteraard onveranderlijk, de wijze van formulering daarentegen afhankelijk van de tijd en daarmee veranderlijk. Dit laatste sluit mede in dat de Kerk – nadat zij haar eigen identiteit en haar taak omschreven heeft – haar verhoudingen ook naar buiten toe, naar de moderne wereld, de moderne staat en de niet christelijke godsdiensten op een nieuwe, positieve wijze formuleert, zonder wezenlijke katholieke geloofsovertuigingen prijs te geven.

De doelstellingen van het Tweede Vaticaans Concilie hebben hun neerslag gevonden in 16 documenten, waarvan vier constituties, negen decreten en drie verklaringen. Tevens is de door Johannes XXIII en Paulus VI in hun genoemde toespraken, geformuleerde doelstelling de hermeneutische sleutel voor alle teksten van het Concilie. Deze hermeneutiek bestaat -

¹ Johannes XXIII, *Gaudet Mater Ecclesia*, in:

<http://www.rkddocumenten.nl/rkd docs/index.php?mi=600&doc=126&id=691>

vereenvoudigd gezegd – samengevat daarin dat het Concilie “altijd in harmonie met het oude nieuwe schatten naar voren”² haalt.

Paus Benedictus XVI noemde in zijn vermaarde toespraak aan de Romeinse Curie van 22 december 2005 deze lees- en interpretatiewijze van de documenten van het Concilie de “hermeneutiek van de hervorming in continuïteit”. Daaronder verstaat hij het doorvoeren van een “vernieuwing van het ene subject Kerk, die de Heer ons geschonken heeft ... in een blijvende continuïteit. De Kerk is een subject dat met de tijd meegroeit en zich verder ontwikkelt, daarbij steeds zich zelf blijft, het Volk Gods als een subject op zijn weg”³. Hervorming betekent dat de documenten van het Concilie weliswaar nieuwe schatten te voorschijn halen, maar altijd met respect en steeds in harmonie met het oude, dus in continuïteit met de traditie en het onveranderlijke geloofsgoed van de Kerk. Zo komt er een harmonie tot stand tussen het onveranderlijke geloof en de moderne tijd. De moderne ontwikkelingen in kerk en samenleving worden door het Concilie getoetst op hun overeenstemming met de waarheid en de rechtvaardigheid in het licht van de Heilige Schrift en de traditie. De harmonie tussen oud en nieuw is enerzijds het uitgangspunt voor een vruchtbare dialoog met de moderne tijd, anderzijds tevens het resultaat van deze dialoog. De Kerk is immers een levendig lichaam met een levendige traditie. Deze is geen as, maar de fakkel van een brandend vuur dat van de ene generatie aan de andere in de loop de tijden wordt doorgegeven.

De doelstelling van het Concilie: de oude leer bij de tijd brengen door een nieuwe wijze van uitdrukking en een vruchtbare, positieve dialoog met de moderne tijd heeft met name op twee documenten van het Concilie een grote impact gehad, te weten op *Dignitatis humanae*, de verklaring over de godsdienstvrijheid, en op *Nostra aetate*, de verklaring over de verhouding van de Kerk tot de niet christelijke godsdiensten. Beide verklaringen worden dan ook door Paus Benedictus XVI in zijn genoemde toespraak aan de Romeinse Curie naast de Pastorale Constitutie *Gaudium et spes* als voorbeeld aangehaald voor een nieuwe positiebepaling van de Katholieke Kerk ten opzichte van het moderne leven: Terwijl in *Gaudium et spes* de verhouding tussen geloof en moderne wetenschappen nieuw aangegeven moest worden, staat in *Dignitatis humanae*, de verklaring

² *Dignitatis humanae*, art. 2.

³ Benedictus XVI, Toespraak van 22 december 2005 aan de Romeinse Curie, in: <http://www.rkddocumenten.nl/rkddocs/index.php?mi=600&doc=1787&id=5567>

over de godsdienstvrijheid, zoals gezegd, de nieuwe verhouding van de Katholieke Kerk tot de moderne staat centraal, en in *Nostra aetate*, de verklaring over de niet-christelijke godsdiensten, gaat het om een nieuwe plaatsbepaling van de verhouding van het christelijk geloof met de wereldreligies.

Na, in wat nu volgt, de structuur en de inhoud van *Dignitatis humanae* en *Nostra aetate* geschetst te hebben zal ik proberen aan te tonen, dat beide verklaringen oud en nieuw, dus hervorming en continuïteit, in harmonie met elkaar verbinden, zonder dat de Kerk haar principiële, uit geloof en traditie voortgekomen standpunten opgegeven heeft, m.a.w. de substantie van het geloof bewaard heeft in een *aggiornamento* op basis van een *ressourcement*.

2. *Dignitatis humanae*. Verklaring van de Kerk over de godsdienstvrijheid

De verklaring *Dignitatis humanae* omvat twee hoofdstukken met in totaal 15 artikelen. De artikelen 1 tot 9 van het eerste hoofdstuk behandelen de natuurrechtelijke fundering van de godsdienstvrijheid, vanaf artikel 9 tot en met artikel 15 komt in het tweede hoofdstuk de bijbelse fundering van de godsdienstvrijheid ter sprake. Deze structuur laat enerzijds zien dat de godsdienstvrijheid - in het persoon-zijn van de mens verankerd - door de menselijk rede erkend wordt. Anderzijds toont de structuur van de tekst aan, dat de menselijk reden op haar beurt door het licht van de openbaring gesteund wordt.

Uitgangspunt voor de godsdienstvrijheid is dus het wezen van de mens, en daarmee begint de verklaring. De inleidende **artikel 1** van *Dignitatis humanae* legt de klemtoon op de waardigheid van de menselijke persoon en stelt vast dat de mens zich van zijn waardigheid, gepaard met het groeiend besef van zijn vrijheid, meer bewust is gaan worden. Tegelijkertijd wordt al gewezen naar de openbaring, waar weliswaar niet uitdrukkelijk gesproken wordt over het recht tot vrijheid van uiterlijke dwang in godsdienstige aangelegenheden, maar wel de waardigheid van de mens duidelijk in het licht gesteld wordt.

Om elk indifferentisme en relativisme te vermijden onderstreept het concilie dat de ware godsdienst en de volheid van de waarheid in Christus en daarom in de enige Kerk van Christus, die in de Rooms Katholieke Kerk bestaat (*subsistit* in LG 8) ,te vinden is.

In **artikel 2** gaan de Concilievaders nader in op het begrip, de inhoud, het object van de godsdienstvrijheid. Het begrip behelst een godsdienstige vrijheid, *libertas religiosa*. Daarmee bedoelt het concilie dus niet te zeggen dat de mens vrij is die godsdienst die bij hem past of een godsdienst op maat te kiezen. Het concilie is verre van om een recht op dwaling te proclameren. Alleen de waarheid heeft een recht op bestaan, niet de dwaling, zo leert de Catechismus van de Katholieke Kerk die een authentieke en daarmee bindende interpretatie van het Tweede Vaticaans Concilie biedt. Wanneer in *Dignitatis humanae* sprake is van godsdienstvrijheid dan is daarmee de vrijheid van elke dwang bedoeld bij de geloofsact als zodanig, maar ook bij de belijdenis van en het handelen vanuit het geloof door de mens.

In **artikel 3** gaat het Concilie verder op de vrijheid van de geloofsact in. *Dignitatis humanae* wijst erop dat deze ene waarheid op een wijze gezocht moet worden die aan de waarde van de persoon en zijn sociale natuur eigen is. Niemand mag derhalve gedwongen worden tegen zijn eigen geweten in te handelen noch eraan gehinderd worden volgens zijn geweten te handelen. Vervolgens betekent dit, rekening houdend met de sociale natuur van de mens, dat de mens zijn geloofsovertuiging naar buiten toe tot uitdrukking kan brengen. De enige beperking hiervoor is de publieke orde. De taak van de staat is het binnen het kader van deze aarde en tijdelijk orde de godsdienstige handelingen van de mens te beschermen en te bevorderen.

In de **artikelen 4 en 5** van *Dignitatis humanae* worden de gevolgtrekkingen uitgewerkt die de godsdienstvrijheid heeft voor de godsdienstige gemeenschappen (4) en de gezinnen (5). Zo moeten bv. de "gemeenschappen ... op voorwaarde dat de rechtmatige eisen van de openbare orde niet worden geschonden, rechtens vrij zijn van dwang, zodat zij volgens hun eigen normen zichzelf kunnen besturen, God in openbare eredienst kunnen huldigen, hun leden kunnen bijstaan in het leiden van een godsdienstig leven, hen kunnen steunen door onderricht in de leer en die instellingen kunnen bevorderen waarin hun leden samenwerken om hun eigen leven in te richten volgens hun godsdienstige beginselen" (art. 4). Het concilie verklaart vervolgens het eigen en oorspronkelijke recht van de ouders op de opvoeding van de kinderen, daardoor gesteund door kerk en maatschappij, vooral door het ter beschikking stellen van hulpmiddelen, met name scholen. In de verklaring van het Tweede Vaticaans Concilie over de opvoeding, *Gravissimum*

educationis, wordt uitdrukkelijk gewezen op het recht van de ouders op een vrije keuze van een school.

Artikel 6 roept de verplichting in herinnering van de burgerlijke overheid in het kader van haar zorg voor het algemene welzijn (*bonum commune*) de "onschendbare rechten van de mens", waaronder ook de godsdienstvrijheid, "te beschermen en te bevorderen", en wel door hun wetgeving en door "gunstige voorwaarden" te "scheppen die het religieuze leven kunnen bevorderen, opdat de burgers werkelijk hun godsdienstige rechten kunnen uitoefenen, hun religieuze verplichtingen kunnen nakomen en de maatschappij de goederen van rechtvaardigheid en vrede kan genieten die voortvloeien uit de trouw van de mensen aan God en diens heilige wil".

Het concilie neemt daarmee afstand van het stelsel van de staatsgodsdienst, waarin een bepaalde godsdienst, bv. de Rooms Katholieke Kerk, t.o.v. andere godsdiensten een geprivilegieerde positie zou innemen. In principe dienen alle godsdiensten in een samenleving gelijke rechten te hebben, de Katholieke Kerk kan daarom niet, ook al is zij de Kerk van Christus, bijzondere begunstiging van een staat eisen. De moderne staat moet neutraal blijven. Van de mogelijkheid van een katholieke staat zoals die nog in enkele landen (Italië, Spanje, Portugal) bestond ten tijde van het Concilie, neemt het concilie met het oog op de vrijheid van dwang en rechtelijk gelijke behandeling van alle godsdiensten afstand. Een uitzondering op dit principe is alleen mogelijk waar op grond van historisch-maatschappelijke omstandigheden een godsdienst vanouds bijzondere burgerlijke erkenning geniet. In dit geval moet echter de vrijheid van andere godsdiensten in deze staat gerespecteerd worden (DH, art. 6).

Artikel 7 wijst op de grenzen van de godsdienstvrijheid in een samenleving. Daarom formuleert het concilie dienaangaande het volgende principe: "(B)ij de uitoefening van hun rechten zijn de enkelingen zowel als de gemeenschappen door de morele wet ertoe verplicht rekening te houden met de rechten van anderen, met hun eigen plichten tegenover anderen en met het algemeen welzijn van allen. Tegenover allen moet rechtvaardig en menslievend worden opgetreden".

In **artikel 8** verklaren de Concilievaders de noodzaak van een opvoeding tot godsdienstvrijheid aangezien velen ertoe geneigd zijn "om onder voorwendsel van vrijheid elke onderwerping af te wijzen en de verschuldigde gehoorzaamheid te minimaliseren". Daarom dienen mensen

gevormd te worden, “die zich in gehoorzaamheid aan de morele orde aan de wettelijke overheid onderwerpen en de werkelijke vrijheid liefhebben”.

Nadat in het eerste deel (art. 1 t/m 8) de natuurrechtelijke fundering, het begrip en verdere principes van de godsdienstvrijheid zijn uitgewerkt, begint de verklaring *Dignitatis humanae* met artikel 9 het tweede hoofdstuk. Dit hoofdstuk is geheel aan de godsdienstvrijheid in het licht van de openbaring gewijd.

In **artikel 9** laat de verklaring zien dat de waardigheid van de mens in de Heilige Schrift, dus in de openbaring, volledig aan het licht wordt gebracht. In de Heilige Schrift wordt bevestigd, wat de reden van de mens inziet. Vervolgens toont de verklaring aan dat Christus en de apostelen de vrijheid van de mens respecteerden, ook en juist daar waar het de plicht om te geloven betrof.

Het volgende **artikel 10** herneemt in het licht van de openbaring hetgeen reeds in de inleidende artikelen met betrekking tot de natuur van de mens als vrije persoon en het natuurrecht is vastgesteld: De geloofsdaad van de mens moet vrij zijn, los van elke dwang.

“Eén van de belangrijkste hoofdstukken uit de katholieke leer, welke besloten ligt in het woord van God en door de vaders onophoudelijk is gepredikt, bestaat hierin, dat de mens in het geloof vrij zijn antwoord moet geven aan God en dat bijgevolg niemand mag worden gedwongen om tegen zijn wil in het geloof te aanvaarden. De geloofsdaad is immers krachtens heel zijn aard een vrije daad, daar de mens, vrijgekocht door Christus de Redder en tot het kindschap van God door Jezus Christus geroepen, aan God een redelijk verantwoorde en vrije geloofsgehoorzaamheid schenkt.”⁴

Met vele verwijzingen naar kerkvaders, pausen en concilies⁵ uit de kerkgeschiedenis tonen de Concilievaders aan dat deze leer van de vrijheid van de geloofsdaad niet nieuw is, een uitvinding a.h.w. van het Tweede Vaticaans Concilie, maar diep geworteld is in de kerkelijke traditie en aldus geen breuk met de eeuwenoude traditie van de Kerk betekent.

⁴ DH, art. 10.

⁵ Het artikel telt in een voetnoot o.a. volgende bronnen voor deze leer op: Lactantius, Ambrosius, Augustinus, paus Gregor de Grote, paus Clemens III, paus Innocentius III, het 4de concilie van Toledo. Ook de Kerkelijke Wetboeken van 1917 (can. 752 § 2) en 1983 (can. 865) bepalen de vrijheid en de intentie om gedoopt te worden, ook in stervensgevaar.

Nemo invitus bapitzetur. Niemand mag gedwongen gedoopt worden. Dit heeft de Kerk altijd geleerd.

Artikel 11 werkt hetgeen in artikel 9 algemeen gesteld wordt, namelijk dat het respect voor de vrijheid van de geloofsact in het handelen van Christus en de apostelen naar voren komt, verder uit.

De Kerk volgt daarin Christus en de apostelen. Zo lezen we in **artikel 12**:

“In trouw aan de waarheid van het evangelie volgt de Kerk dus de weg van Christus en van de apostelen, wanneer zij het beginsel van de godsdienstvrijheid beschouwt als in overeenstemming met de waardigheid van de mens en met de goddelijke openbaring en wanneer zij dit beginsel voorstaat. In de loop der tijden heeft zij de leer van de Meester en van de apostelen bewaard en overgeleverd” (DH, art. 12).

Door de erkenning van de geloofsvrijheid doet de Kerk niets anders dan wat Christus en de apostelen gedaan hebben. Ook al week de praktijk van de Kerk in de loop der geschiedenis van dit principe dikwijls af, zoals de Concilievader in artikel 12 bekennen, toch is het altijd vaste leer van de Kerk geweest. Men dient hier te onderscheiden tussen leer en de daarvan afwijkende praktijk, mede ingegeven door historisch-politieke omstandigheden⁶.

Artikel 13 behandelt de vrijheid van de Kerk ten opzichte van de burgerlijke maatschappij. Zonder een geprivilegieerde positie op te eisen eist de Kerk wel de vrijheid van bestaan en handelen met het oog op haar eigen gemeenschap en haar zending, met het oog op het heil van de mensen, want de Kerk heeft de opdracht, om aan alle volkeren het evangelie, Christus, te verkondigen. Om dit in vrijheid te kunnen doen, sluit de Kerk concordaten en andere overeenkomsten met de verschillende naties, waar zij werkzaam is.

De leer van de godsdienstvrijheid betekent geen toegeven aan indifferentisme. Dat werd al in het eerste deel van de verklaring duidelijk. In **artikel 14** herhaalt het Concilie dit nog een keer tegen de achtergrond van de openbaring. Er bestaat de ernstige verplichting de waarheid te zoeken, die Christus is, en haar beter te leren kennen, te verkondigen en te verdedigen, echter *exclusis mediis spiritui evangelico contrariis*: zonder middelen te gebruiken die indruisen tegen de evangelische geest (geest

⁶ Te denken valt hier bv. aan de dwangmatige bekeringen van de Saksen door Karel de Grote.

van het Evangelie). Deze ene waarheid, die Christus is, bevindt zich in haar volheid in de Katholiek Kerk.

Tot besluit formuleert het Concilie in **artikel 15** van de verklaring over de godsdienstvrijheid dat juist in onze tijd, waar we zien dat volkeren steeds meer een worden, "nauwere banden ontstaan tussen mensen met verschillende cultuur en godsdienst; dat ieder zich meer bewust wordt van zijn persoonlijke verantwoordelijkheid". Met het oog op de vrede en de eendracht onder de mensen pleit het Concilie nog eens voor een juridische waarborging van de godsdienstvrijheid.

3. *Nostra aetate*. Verklaring van Vaticanum II over de verhouding van de RK Kerk tot de niet christelijke godsdiensten

Nostra aetate is de verklaring van het Tweede Vaticaans Concilie over de verhouding van de Katholieke Kerk tot de niet christelijke godsdiensten. De redactiegeschiedenis van deze verklaring laat zien dat de Concilievaders oorspronkelijk alleen iets over het jodendom wilden zeggen en de verklaring slechts als een aanvullende tekst op het decreet over het oecumenisme (*Unitatis redintegratio*) gepland hadden. Het zou daar als een soort appendix opgenomen worden. Later heeft men dan toch ervoor gekozen een eigen verklaring te schrijven. In zijn eindredactie beperkt zich de tekst evenwel niet meer alleen op de joden, maar komen ook andere niet christelijke godsdiensten aan bot. Naast het jodendom worden expliciet behandeld het hindoeïsme, het boeddhisme, en de islam, ook al vormt het hoofdstuk vier over het jodendom het hartstuk van *Nostra aetate*.

In **artikel 1** verklaren de Concilievaders – uitgaande van het streven om in dialoog te treden met de wereld, zoals dit in de openingstoespraak van Johannes XXIII van 11 oktober 1962 aan de orde kwam en ook nog eens uitdrukkelijk in de Pastoraalconstitutie *Gaudium et spes* verder uitgediept wordt, dat de Kerk de eenheid en de liefde onder de mensen en de volkeren will bevorderen en daarom allereerst de aandacht aan datgene wil schenken "wat de mensen gemeen hebben en hen tot onderlinge lotsverbondenheid leidt".

In **artikel 2** van de verklaring wordt voorzichtig erkend dat er ook in de andere godsdiensten een Godservaring mogelijk is. *Nostra aetate* voert als voorbeeld hiervoor het hindoeïsme en het boeddhisme aan die in dit artikel aan de orde komen. Toch blijft de Kerk aan haar overtuiging

vasthouden dat zij dankzij Christus, die van zich gezegd heeft dat hij de „weg, de waarheid en het leven is“ (Joh 14, 6), de enige ware godsdienst is. „De katholieke Kerk verwerpt niets van datgene wat in deze godsdiensten waar en heilig is. Met oprechte eerbied beschouwt zij die gedrags- en leefregels, die voorschriften en leerstellingen die, hoewel in veel opzichten verschillend van hetgeen zijzelf houdt en leert, toch niet zelden een straal weerspiegelen van die Waarheid welke alle mensen verlicht. Zij echter verkondigt en moet zonder ophouden verkondigen de Christus, die is 'de weg, de waarheid en het leven' (Joh. 14,6), in wie de mensen de volheid van het godsdienstig leven vinden en in wie God alles met zich heeft verzoend“. Christus is de volheid van de waarheid. Omdat echter in de andere godsdiensten een „straal“ van de goddelijke waarheid te vinden is die de mensen verlicht, kan de Kerk in eenheid met de traditie zeggen, dat zij niets van datgene wat in deze godsdiensten heilig is, verwerpt. De Katholieke Kerk heeft dus met het Concilie niet haar aanspraak de enig ware godsdienst te zijn gebroken. Om verkeerde interpretaties hieromtrent te voorkomen moet de verklaring altijd in samenhang gelezen worden met uitspraken in de Constitutie over de Kerk, *Lumen gentium* (art, 8, 14 en 16), het missiedecreet *Ad gentes* (Art. 7) alsmede de reeds eerder genoemde pastoraalconstitutie *Gaudium et spes* (art. 22).

Dit is een belangrijk hermeneutisch principe: De teksten van het Concilie dienen altijd in hun onderlinge samenhang gelezen te worden. Tegelijkertijd mag men niet over het hoofd zien dat het accent van *Nostra aetate* op de dialoog ligt, d.w.z. op het gesprek, het leren kennen, de coöperatie met de vertegenwoordigers van andere godsdiensten. Daarom is het belangrijk hun geestelijke, zedelijke en culturele waarden en goederen te erkennen, en dat is ook legitiem, omdat zij juist een straal zijn van Christus. Bij de erkenning van deze waarden gaat het erom van het katholieke geloof te getuigen, d.w.z. van Jezus Christus, in wie, zoals de verklaring het juist zegt, „de mensen de volheid van het godsdienstig leven vinden en in wie God alles met zich heeft verzoend“.

Nadat *Nostra aetate* in Artikel 2 kort op het hindoeïsme en het boeddhisme is ingegaan, worden in de beide volgende artikelen de abrahamitische godsdiensten, de islam en het jodendom, positief beschreven. In de beschrijving van de verschillende godsdiensten (hindoeïsme en boeddhisme in artikel 2, islam in artikel 3 en jodendom in artikel 4) constateert de lezer een gradatie van de nabijheid van deze

godsdiensten tot het christendom. Het Concilie wil aantonen dat het jodendom van alle godsdiensten het dichtst bij het christendom staat.

In het streven van de Concilievaders – zeker ook met het oog op de interreligieuze dialoog en de samenwerking met de godsdiensten op diverse culturele, sociale en caritative terreinen – datgene, wat de godsdiensten gemeen hebben te benadrukken ten opzichte van datgene wat hen onderscheidt en van elkaar scheidt – want dialoog gaat altijd uit, in respect voor de dialoogpartner, van het gezamenlijke en verbindende voordat het verschil ter sprake komt - plaatst **artikel 3** van de verklaring het gemeenschappelijke, dat islam en het christendom met elkaar verbindt, op de voorgrond.

Taalkundig valt dit vooral op in de formulering van Jezus Christus als de Zoon van God. De loochening van Jezus Christus als de Zoon van God door de islam is het geloofspunt dat christendom en islam het meest van elkaar onderscheidt. Aangezien echter de Concilievaders in een geest van dialoog het verbindende en gemeenschappelijke willen benadrukken, wordt het geloofsgeheim van Christus als de Zoon van God enkel in een bijzin gememoreerd die aan de hoofdzin ondergeschikt is. Zo wordt al taalkundig duidelijk wat de strekking van de tekst is; wat de vaders willen benadrukken en wat niet, zonder hetgeen niet benadrukt wordt te ontkennen. De betreffende zin luidt in een Nederlandse vertaling: „Hoewel zij Jezus niet als God erkennen, vereren zij Hem toch als profeet en zij eren zijn maagdelijke moeder Maria, die zij somtijds zelfs eerbiedig aanroepen.” In het Latijn staat er een relatieve bijzin. Door deze manier van formuleren slagen de Concilievaders mijns inziens erin, weliswaar het verschil tussen islam en christendom niet te verzwijgen, maar ook niet te accentueren. Taalkundig wordt namelijk het verschil een bijkomstige uitspraak, terwijl de hoofdzaak in de hoofdzin wordt uitgedrukt, en dit geheel conform aan de strekking en de intentie van de hele tekst. Dat Jezus Christus profeet geweest is, erkennen en geloven ook de christenen. Het is in de bijbel gegrondvest. Daarom verbindt het profeet zijn van Jezus christenen en moslims met elkaar. En dat verbindende beoogt de tekst te onderstrepen.

In het tweede deel van artikel 3 roepen de Concilievaders op om ondanks theologische verschillen (met name m.b.t. het geloof van de christenen in de Drieëne God en de daarin gewortelde verschillende opvattingen omtrent de mens, dus de antropologie, alsmede m.b.t. het eerder genoemde fundamentele verschil omtrent de persoon van Jezus Christus als de Zoon van God) de eeuwen durende conflicten tussen beide

godsdiensten te overwinnen en zich „ernstig toe te leggen op wederzijds begrip en in het belang van alle mensen de sociale rechtvaardigheid, de zedelijke goederen alsook vrede en vrijheid gezamenlijk te verdedigen en te bevorderen“.

Als laatste van de grote godsdiensten behandelt *Nostra aetate* in **artikel 4** het jodendom, de godsdienst waar het de Concilieevaders aan het begin van de redactie van het document eigenlijk eerst om ging en die ook in het huidige document een prominente plaats inneemt. Dat merk je al aan de grotere omvang van artikel 4 t.o.v. de andere artikelen. Tegen de achtergrond van de recentere geschiedenis van de massale Jodenvervolging en -vernietiging door het Nationaalsocialistische regime in Hitler-Duitsland zagen de Concilieevaders zich verplicht om de positie van de Kerk naar de joden toe opnieuw positief in het licht te plaatsen.

Dat doen zij allereerst door in artikel 4 ruim aandacht te besteden aan de verwantschap van de christenen met de zonen van Abraham. In het licht van de brief van de Apostel Paulus aan de Romeinen (Rom 9-11) benadrukken de concilieevaders dat de Kerk van het joodse volk de openbaring van het Oude Verbond ontvangen heeft. Bovendien is Christus naar het vlees geboren uit het joodse volk; de maagd Maria, zijn moeder, Jozeph, die hem geadopteerd heeft, de Apostelen, die het fundament zijn van de Kerk, en de leerlingen van Jezus kwamen allemaal voort uit het joodse volk. Het geworteld zijn van de Kerk in het jodendom drukken de Concilieevaders uit met het beeld van Paulus, die zegt dat de Kerk “gevoed wordt vanuit de wortel van de goede olijfboom, waarop de wilde olijftakken, de heidenen, zijn geënt” (vgl. Rom 11, 17-24).

Vervolgens wordt in *Nostra aetate* benadrukt dat de joden geen collectiefschuld hebben aan de dood van Jesus. De joden van toen en die van onze tijd hebben part noch deel aan de kruisdood van Christus. Letterlijk staat in de verklaring: „Hoewel de gezagsdragers van de joden met hun aanhangers de dood van Christus hebben doorgedreven, kan toch datgene wat tijdens zijn lijden werd bedreven noch alle toen levende joden zonder onderscheid noch de joden van onze tijd worden aangerekend. Ook al hebben de joden Christus niet als Messias erkend, zo blijft God aan de joden trouw, en de Kerk verwacht de dag waarop de zonen en dochters van het Oude en het Nieuwe Verbond één volk zullen worden. Daarom kunnen de joden geenszins als van God verworpen en vervloekt beschouwd worden.“

In **artikel 5** tenslotte roepen de Concilievaarders met het oog op alle mensen de christenen op tot broederlijke verdraagzaamheid en het vermijden van elke vorm van discriminatie. De gelovigen van andere godsdiensten zijn onze broeders, omdat zij naar het beeld van God geschapen zijn. „Daarmee vervalt de grondslag voor elke theorie of praktijk die tussen mens en mens, tussen volk en volk verschil maakt in menselijke waardigheid en de daaruit voortvloeiende rechten. Derhalve verwerpt de Kerk als strijdig met de geest van Christus elke discriminatie of kwelling die mensen wordt aangedaan vanwege ras of kleur, stand of godsdienst. En daarom dringt de heilige kerkvergadering, in de voetstappen tredend van de heilige apostelen Petrus en Paulus, er ernstig bij de christengelovigen op aan, dat zij 'onder de heidenen een voorbeeldig leven leiden' (1 Petr. 2,12), indien mogelijk, voor zover het van hen afhangt, met alle mensen in vrede, leven, zodat zij waarlijk kinderen zijn van de Vader die in de hemel is”.

4. Oud en nieuw

4.1 ... in de verklaring *Dignitatis humanae*

“Hermeneutiek van de hervorming in continuïteit.” Zo noemde Benedictus XVI de juiste hermeneutiek van het Tweede Vaticaans Concilie. Er is dus enerzijds continuïteit met het verleden, met de traditie, maar anderzijds ook vernieuwing, zoals dit ook al in de toespraken van Johannes XXIII en Paulus VI naar voren is gekomen. Dus ware hervorming kent zowel continuïteit als ook discontinuïteit. Alleen het samenspel van discontinuïteit en continuïteit voert tot echte hervorming, tot ware vernieuwing, zei Benedictus XVI in zijn toespraak aan de Romeinse Curie van 22 december 2005. Dit is geen tegenspraak, als men rekening houdt met de verschillende niveaus van dat samenspel, zoals de Paus dit verwoordt. Daarbij is het geloof het ene niveau, de vertaling van dit geloof op nieuwe kerkelijke en maatschappelijke ontwikkelingen, die het Concilie “tekenen des tijds” noemt, het andere.

Wat betreft het geloof, haar substantie, zoals Johannes XXIII in zijn toespraak bij de opening van Vaticanum II verwoordde (zie boven), zo is er continuïteit. Discontinuïteit betreft de antwoorden van het geloof, van geloofsprincipes op veranderde kerkelijk-maatschappelijke omstandigheden. En tot deze maatschappelijke en buitenkerkelijke veranderingen horen zowel de verhouding van de Kerk tot de moderne

(democratische) staat, een staat waarin de burgers tot diverse religies en ideologieën behoren, alsook de verhouding van de Kerk tot de niet-christelijke godsdiensten in verband met de tolerantie. Het gaat hier om omstandigheden die van een concrete historische situatie afhangen, die niet de substantie van het geloof raken, maar waarop principiële beslissingen vanuit het geloof toegepast worden.

De verklaring *Dignitatis humanae* over de godsdienstvrijheid kunnen we alleen begrijpen vanuit drie maatschappelijke veranderingen in de 19de en 20ste eeuw:⁷

1. het einde van het liberalisme van de 19de eeuw;
2. de erkenning van de godsdienstvrijheid in de constituties van vele nationale staten als een burgerlijk recht dat in de waarde van de menselijke persoon verankerd is;
3. de opname van het recht op godsdienstvrijheid in de "Verklaring van de Rechten van de Mens" van 1948 van de Verenigde Naties en de "Europese Verklaring van de Rechten van de Mens" van 1950.

Het liberalisme in de 19de eeuw hield in het kielzog van de Verlichting en de Franse Revolutie er een begrip van vrijheid van godsdienst op na dat op indifferentisme (onverschilligheid) en relativisme neerkwam: Het maakt niet uit voor welke godsdienst je kiest, en alle godsdiensten zijn even gelijk. Tegen dit begrip van godsdienstvrijheid heeft de Kerk zich terecht in de 19de eeuw afgezet, want de waarheid wordt daardoor gerelativeerd en daarmee ook de Kerk en haar geloof. Met name was het Pius IX die in zijn encycliek *Quanta cura* van 1864 en de daaraan toegevoegde *Syllabus errorum* (verzameling van dwalingen) de liberalistische vorm van godsdienstvrijheid scherp heeft veroordeeld. Hij noemt daarin de gewetens- en godsdienstvrijheid "onzin" (*deliramentum*). "De Kerk nam hiertegen stelling door de waarheid van het christelijke geloof op de voorgrond te plaatsen en het bindend en verplichtend karakter van de christelijke waarheid te onderstrepen. ... (D)e gewetens- en godsdienstvrijheid, die los van God en zijn Kerk en daarmee los van de waarheid staan, werden in ondubbelzinnige bewoordingen als dwalingen

⁷ In het volgende baseer ik me op het betoog van T. Meijers, "Godsdienstvrijheid en waarheid. Een analyse van de verklaring over de godsdienstvrijheid 'Dignitatis humanae'", in: *Communio*, Internationaal Katholiek Tijdschrift, *Het Tweede Vaticaans Concilie. Balans van de uitwerking – terugblik en vooruitzicht* (2011) nr. 3-4, 288 v.

scherp veroordeeld”⁸. Omdat de Kerk Christus en daarmee de waarheid verkondigt en dit voor het algemene welzijn van belang is, deed de Kerk er aanspraak op dat zij door de staat beschermd en bevorderd en t.o.v. andere godsdiensten bevoorrecht wordt. Andere godsdiensten dienen ofwel onderdrukt of, wanneer dit een groter onheil in de samenleving zou veroorzaken, slechts getolereerd worden. Dit standpunt t.o.v. de tolerantie van niet-katholieke godsdiensten vinden we nog terug in verklaringen van Paus Pius XII.

Toch kwamen er al relatief vroeg wijzingen en nuances in de houding van de kerk t.o.v. de staat. Twee decennia na Paus Pius IX verklaarde Paus Leo XIII dat de democratische regeringsvorm niet tegen de katholieke leer is⁹. Er is geen enkele staatsvorm die ongeschikt is voor het welzijn van de burgers. Een grote impact op de houding van de Kerk t.o.v. de godsdienstvrijheid was het feit dat in de 19de en 20ste eeuw vele nationale staten in hun constituties de godsdienstvrijheid als een grondwet vastgelegd hebben. In 1948 verklaarden de Verenigde Naties in hun “Universele Verklaring van de Rechten van de Mens” o.a. de gewetens- en godsdienstvrijheid. Ditzelfde vinden we ook geformuleerd in de “Europese Verklaring van de Rechten van de Mens” van 1950. Van niet te onderschatten invloed voor de opening van de Kerk in deze richting is ook de situatie in de Verenigde Staten van America geweest. Daarop wees Paus Benedictus XVI in zijn eerder aangehaalde toespraak aan de Romeinse Curie van 22 december 2005. “In de tussentijd heeft ook het modernisme een ontwikkeling doorgemaakt. Het valt op dat de Amerikaanse revolutie een modern staatsbestel bood, dat anders was dan hetgeen door de radicale tendensen vanuit de tweede fase van de Franse revolutie, naar voren was gekomen en ontworpen was”. In de Verenigde Staten werd van meet af aan de godsdienstvrijheid grondwettelijk gewaarborgd en ook met succes in praktijk gebracht¹⁰. “Het Tweede Vaticaans Concilie betekende een doorbraak. De concilievaders wensten zich over de menselijk persoon en zijn waardigheid ... en over de rechten van de mens uit te spreken. Op deze wijze kon de katholieke Kerk op positieve wijze op de ontwikkelingen binnen de moderne samenleving aansluiten. Dit werd in de apostolische encycliciek *Pacem in terris* van paus

⁸ T. Meijers, loc. cit., 289.

⁹ Zie J. Hendriks, *Vaticanum II en verder*. Inleiding tot de teksten van het tweede Vaticaans concilie ende documenten van het leergezag, Oegstgeest 2006, 129.

¹⁰ T. Meijers, loc. cit., 290.

Johannes XXIII uit 1963 bekrachtigd, die onder meer een opsomming van mensenrechten omvat mede gebaseerd op uitspraken van het kerkelijke leergezag. Daarin wordt met verwijzingen naar de Universeele Verklaring van de Rechten van de Mens en de Europese Verklaring van de Rechten van de Mens, naar de vroegchristelijke schrijver Lactantius (plm 250-325) en naar de leer van paus Leo XIII ook de godsdienstvrijheid als recht van de mens genoemd¹¹.

We zien dus een ontwikkeling van een zich verzetten van de Kerk tegen de godsdienstvrijheid - omdat deze vanuit een verlichte gedachtewereld onverschilligheid en relativisme bevorderde en daardoor Christus, de weg, de waarheid en het leven op een zijspoor plaatste - naar een opening voor de moderne staat. Sinds dit denken in de loop van de 19de en 20ste eeuw niet meer de houding van de moderne staat bleek te zijn, kon ook de houding van de Kerk ten opzichte van de moderne staat veranderen. Wat we al bij Leo XIII geformuleerd zien, werd door Vaticanum II in zijn geheel overgenomen: dat er geen enkele staatsvorm ongeschikt is voor het welzijn van de mens. Zo konden de Concilievaarders open voor het recht op godsdienstvrijheid, die zij in de waarde van de menselijke persoon verankerd zien, pleiten, en konden zich daarbij al beroepen op de leeruitspraken van vroegere Pausen. De vrijheid van de geloofsact is, zoals we in art. 10 van *Dignitatis humanae* konden zien, al vaste leer van de kerkvaders en pausen uit vroegere eeuwen geweest. Zij is dus geen breuk, niets nieuws, maar opnieuw ontdekt en verdiept, nadat de Kerk in het tijdperk van de verlichting en de daarop volgende decennia in de 19de eeuw zich terecht en juist ervan had moeten afzetten omwille van de bescherming en de bevordering van de waarheid. Gezien de genoemde positieve maatschappelijke ontwikkeling kon de Kerk met de voormalige visie van de Katholieke staat breken. In dit opzicht is er inderdaad een discontinuïteit met eerdere uitspraken van pausen uit de 19de en ook nog 20ste eeuw vast te stellen. Want met de erkenning van de godsdienstvrijheid in de burgerlijke wetgevingen zijn in de loop van de 19de en 20ste eeuw niet meer de dwalingen van het indifferentisme en het relativisme verbonden.

De Kerk heeft dus op het sociaal-politieke niveau, d.w.z. ten opzichte van haar houding naar de moderne staat toe een verandering teweeg gebracht. Maar tevens blijft zij aan haar absolute aanspraak op de waarheid die alleen in Christus en Zijn Kerk te vinden is, trouw. De mens

¹¹ Idem, loc. cit., 291.

is moreel verplicht die waarheid te zoeken en haar aan te hangen en te belijden, ook publiek. Maar dit kan hij alleen als menselijke persoon in vrijheid doen. Daarom mag de staat zich niet bemoeien met de geloofsdaad van de mens en dient hem alle ruimte en vrijheid te geven het geloof aan te hangen en te belijden. De ontwikkelingen in de moderne tijd gedurende de 19de en 20ste eeuw hebben tot deze koerswijziging gevoerd, zonder dat de Kerk op het niveau van het geloof compromissen heeft gesloten.

- **Continuïteit in *Dignitatis humanae***

Samenvattend komt de continuïteit van *Dignitatis humanae* met het verleden op de volgende vier punten neer:

1. *De vrijheid van de geloofsdaad*

Dit aspect vinden we terug in de Heilige Schrift en de traditie. Het vond ook zowel in het oude als ook in de huidige wetboek zijn neerslag in de bepaling dat niemand tegen zijn wil in gedoopt en tot de aanvaarding van het katholiek geloof gedwongen mag worden (can. 865 § 2 CIC/1917, can. 748 § 2 CIC/1983). Vaticanum II leert in continuïteit met de traditie dat geloven per definitie een vrije menselijk daad is.

2. *De godienstvrijheid ligt gegrondvest in de natuur van de mens*

De verklaring *Dignitatis humanae* moet tevens gezien worden als een dieper begrip van de waardigheid van de menselijke persoon. Reeds aan het begin leggen de concilievaders de nadruk op de waarde van de menselijke persoon, die begiftigd is met een verstand en een vrije wil. Daarin is de mens het meest beeld van God, zijn schepper. Uitvoeriger nog blijkt het Concilie bij de mens (antropologie) en diens waarde stil te staan in de pastorale constitutie *Gaudium et spes* (nrs. 12-17). Daar zeggen de concilievaders o.a. dat de waardigheid van de mens vereist dat hij handelt in wel bewuste en vrije keuze en niet door innerlijke drift uit uiterlijke dwang (GS, nr. 17).

3. *De centrale plaats van de mens in de maatschappij*

Al ver voor het Tweede Vaticaans Concilie, namelijk vanaf paus Leo XIII, leren de pausen dat de maatschappij gericht moet staan op het algemene welzijn en dat de democratische staatsvisie hiertoe een bijdrage kan leveren. Leo XIII had zelfs verklaard, dat de democratie niet in tegenspraak is met de katholieke leer. Daaruit volgt ook dat alle mensen in de maatschappij juridisch gelijk zijn en dat deze gelijkheid

nooit geschonden mag worden om godsdienstige redenen. Op basis daarvan, altijd getrouw aan het leergezag van de pausen sinds Leo XIII, gaat *Dignitatis humanae* van een rechtsstaat uit die het algemeen welzijn van de mens dient te bevorderen, de gelijkheid van alle burgers respecteert en beschermt en bijgevolg zich niet bemoeit met godsdienstige aangelegenheden.

4. De Katholieke Kerk de enige ware Kerk van Christus

Het Tweede Vaticaans Concilie verklaart reeds uitdrukkelijk in artikel 1 van *Dignitatis humanae* om elk misverstand, elk indifferentisme en relativisme te voorkomen dat in Christus de volheid der waarheid is en dat bijgevolg de Katholieke Kerk de ware godsdienst is. Letterlijk verklaren de concilievaders: "Allereerst getuigt dan deze heilige kerkvergadering, dat God zelf aan het menselijk geslacht de weg heeft bekendgemaakt waarlangs de mensen door Hem te dienen in Christus verlost en zalig kunnen worden. Wij geloven, dat deze enige en ware godsdienst zich bevindt in de katholieke en apostolische Kerk, die van de Heer Jezus de opdracht heeft ontvangen deze godsdienst aan alle mensen te verkondigen, toen Hij tot de apostelen zei: 'Gaat dus en maakt alle volkeren tot mijn leerlingen en doopt hen in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest en leert hun te onderhouden alles wat Ik u bevolen heb' (Mt. 28,19-20). Van hun kant zijn alle mensen ertoe gehouden de waarheid, vooral wanneer deze betrekking heeft op God en op zijn Kerk, te zoeken en haar, zodra zij haar kennen, aan te nemen en te bewaren." En daarom, zo gaat de verklaring in artikel 3 verder, is ieder mens verplicht de waarheid te zoeken en aan te hangen. Alleen moet deze waarheid gezocht worden op een wijze die aangepast is aan de waardigheid van de menselijke persoon, zoals uit het natuurrecht en de openbaring blijkt.

- **Discontinuiteit in *Dignitatis humanae***

- *Neutraliteit van de staat t.o.v. de godsdiensten*

De discontinuïteit, die op een ander niveau ligt, de breuk met het verleden, en wel het recente verleden, namelijk de houding van de Katholieke Kerk naar de staat toe, zit hem in het enige feit dat het Tweede Vaticaans Concilie in *Dignitatis humanae* afstand doet van een staatsstelsel waarin de overheid de ware godsdienst, d.w.z. de Katholieke Kerk, beschermt en bevordert en andere godsdiensten verbiedt of – om een groter euvel te vermijden – tolereert, maar hun

geen recht toekent in de maatschappij. Hier wijkt Vaticanum II inderdaad af van de visie van Pius IX. Dat kon het Concilie doen, omdat deze paus in een tijd leefde, "waarin het begrip 'mensenrechten' een andere betekenis had en nog verbonden was met de idealen van de Verlichting, zodat de katholieke Kerk liever wat afstand bewaarde; ook ging deze paus nog niet uit van een democratische staatsvorm zoals wij die nu kennen en hij veroordeelde de godsdienstvrijheid in morele zin, die eigenlijk een soort van onverschilligheid is en een ontkenning van de objectieve waarheid"¹². Omdat in de loop van de decennia na Pius IX de geest van deze negatieve visie van de verlichting geleidelijk aan verdween en diverse staten in hun Constituties de mensenrechten waarborgden - met name was hier de ervaring met de omgang van de verschillende godsdiensten in de Verenigde Staten van grote impact op het denken van de concilievaders - kon de Kerk in *Dignitatis humanae* uitkomen voor de godsdienstvrijheid als vrij zijn van elke dwang van de kant van de overheid bij de geloofsdaad en het uitoefenen van het geloof. Zo is het gegarandeerd dat de geloofsdaad een vrije daad is van de menselijk persoon, een vrij en bewust antwoord op Gods openbaring.

4.2 ... in de verklaring *Nostra aetate*

- Continuïteit in *Nostra aetate*

1. De Kerk heeft de volheid van de waarheid

De Kerk belijdt in *Nostra aetate* dat Christus de "weg, de waarheid en het leven" (Joh 14, 6) is en dat in de Katholieke Kerk de ware Kerk van Christus is (LG, 8). De Kerk houdt dus ook ten opzichte van de andere godsdiensten eraan vast dat zij de volheid van de waarheid heeft.

2. Ook in andere godsdiensten is een lichtstraal van die ene waarheid

Met de traditie, hier met name de kerkvaders (Justinus, Clemens van Alexandrië), erkent de Kerk dat ook buiten de Kerk "lichtstralen" (elementen) zijn van die ene waarheid. Het is dus niet in strijd met de traditie wanneer in *Nostra aetate* gezegd wordt dat, hoewel de andere godsdiensten in veel opzichten verschillend zijn met de Katholieke Kerk, zij niet zelden een straal weerspiegelen van de waarheid welke alle mensen verlicht" (NA, 2).

¹² J. Hendriks, loc. cit., 145.

- Discontinuïteit in *Nostra aetate*

- *Godservaring ook in andere godsdiensten. Openheid, begrip en dialoog*

Vanuit die achtergrond neemt de Kerk met Vaticanum II een andere, openere houding aan t.o.v. de andere niet-christelijke godsdiensten. Vaticanum II erkent dat ook in andere Godsdiensten een Godservaring mogelijk is, zij het niet zo volkomen als in de christelijke godsdienst. Daarom wil de Kerk in dialoog treden met deze godsdiensten. Dit doet zij met name, zoals in artikel 1 van *Nostra aetate* verklaard, om met het oog op wederzijds begrip en openheid naar elkaar toe te beklemtonen wat de godsdiensten gemeen hebben. Vooral met het jodendom zijn er gezamenlijke wortels. In artikel 4 van *Nostra aetate* lichten de concilievaders de nauwe verwantschap van de christenen met de joden toe en nemen zij afstand van het idee dat de joden collectief schuldig zouden zijn aan de dood van Christus. De Kerk keurt elke vorm van antisemitisme af, en betreurt dat zij door haar nauwe verbinding met de staat in vroegere eeuwen niet vrij gesproken kan worden van antisemitische tendensen. "Daarbij moet men voor ogen houden dat bij dit alles een verhouding van Kerk en staat een visie op de rechten van de mens en van de waarheid een rol spelen. Men redeneerde vanuit een andere visie, die men tegen de achtergrond van de tijd moet zien. ... Het antisemitisme komt niet zozeer voort uit godsdienstige motieven als wel uit allerlei politieke, sociale, nationale en psychologische factoren. Hoewel dus zeker niet naar de Kerk kan worden gewezen als de grote zondebok in haar leer en verkonding heeft zij discriminatie en onderdrukking afgewezen-, zijn er betreurenswaardige dingen gedaan door christenen die zich te zeer bij de geest van de tijd hadden aangesloten"¹³.

¹³ J. Henderiks, loc. cit. 126.

Besluit

De verklaringen van Vaticanum II over de godsdienstvrijheid, *Dignitatis humanae*, en over de verhouding van de R.K. Kerk naar de niet christelijke godsdiensten, *Nostra aetate*, verbinden - samen met de andere documenten van Vaticanum II - continuïteit en discontinuïteit met elkaar. In *Dignitatis humanae* en *Nostra aetate* echter liggen continuïteit en discontinuïteit op verschillende niveaus: het geloof aan de ene kant, de antwoorden vanuit het geloof op veranderde maatschappelijke situaties aan de andere kant. Zo heeft Vaticanum II ten opzichte van de verhouding tot de moderne, zich veranderde wereld, d.w.z. tot de moderne staat hier en de relatie tot de niet christelijke religies daar, een authentieke hervorming van de Kerk teweeg gebracht, die "in harmonie met het oude", dus met de geloofsinhoud en de traditie, "nieuwe schatten naar voren" gehaald heeft

's-Hertogenbosch, 11 april 2013

Dr. G. P. Weishaupt, *gerechtvicaris*

